

XALQARO TIJORAT ARBITRAJIDA ARBITRAJ BITIMINING AHAMIYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7852945>

Nortojoyev Asadbek Shodiyorovich

Toshkent davlat yuridik universiteti

“Xalqaro huquq va qiyosiy huquqshunoslik” fakulteti 3-kurs talabasi

asadbeknortojiev02@gmail.com

+998917757868

Annotatsiya: Mazkur maqola xalqaro tijorat munosabatlarida keng qo'llaniladigan nizolarni muqobil hal etish usuli hisoblangan arbitrajning huquqiy asosini tashkil etuvchi arbitraj bitimlarining mohiyati va ahamiyatini chuqur tahlil qiladi. Arbitraj bitimi bilan bog'liq masalalarni ochib berishda asosiy e'tibor xalqaro shartnomalar va xalqaro arbitraj amaliyotiga yo'naltiriladi. Xususan, kamida 156 ta ishtirokchilari bo'lgan Nyu-York konvensiyasi hamda ko'plab davlatlar o'zining arbitraj qonuni sifatida qabul qilgan YUNSI TRAL namunaviy qonunining turli moddalari eslab o'tiladi. Bundan tashqari, sohaga oid ilmiy ishlar, tajribali xalqaro arbitrlarning fikrlariga havolalar qilinadi. Ushbu maqola, asosan, arbitraj bitimining ta'rifi, uning mazmuni va shartlari, bitimning haqiqiyliigi yoki bekor qilinishi bilan bog'liq jihatlar, namunaviy arbitraj izohlari hamda arbitraj kelishuvi bilan qamrab olinadigan nizolarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, arbitraj bitimining tarkibiy elementlari hamda uni tuzish jarayonida e'tibor qaratish lozim bo'lgan masalalar yoritiladi.

Kalit so'zlar: xalqaro tijorat arbitraji, arbitraj bitimi, arbitraj kelishuvi, arbitraj izohi, arbitraj joyi, arbitraj tili, namunaviy izoh, qo'llaniladigan huquq

Arbitraj bitimi arbitrajning asosi hisoblanadi, chunki u tomonlarning mavjud yoki kelajakdagi nizolarini hal qilishni arbitrajga topshirishga roziligini bildiradi. Tomonlarning kelishuvi har qanday nizolarni davlat sudlaridan tashqarida hal qilishning zaruriy shartidir. “Albatta, uning asosisiz, arbitraj kelishuvisiz hech qanday arbitraj muhokamasi bo'lmaydi”, degan taniqli arbitr Jan van den Berg. Mahalliy va xorijiy huquqiy doktrinada, shuningdek, milliy qonunchilikda va arbitraj masalasiga taalluqli xalqaro hujjatlarda bitimning ma'nosini belgilashga kelsak, u qat'iy ta'rifni talab qilmaydi. Demak, arbitraj kelishuvining umumiy qabul qilingan ta'rifi mavjud emas va bugungi kunga qadar ko'plab ta'riflar berilgan bo'lib, ular asosan uning qaysidir elementiga asoslanadi. Arbitraj bitimining mohiyati shundan iboratki, u taraflarning xususiy shartnomasi – nizolarni hal qilishni davlat sudlari o'rniga arbitraj yurisdiksiyasiga o'tkazadi.

Arbitraj bitimi nizolarni milliy sudlardan tashqarida hal qilish tizimi uchun asos yaratadi. Yaxshi tuzilgan arbitraj izohi taraflarning nizoni qanchalik samarali, adolatli

va muvaffaqiyatli hal etishlariga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Afsuski, shartnomani muhokama qilish va tuzish jarayonida taraflar ko'pincha arbitraj izohiga e'tibor berishmaydi. Natijada "patologik arbitraj kelishuvi" vujudga kelishi mumkin. Ushbu nuqson arbitraj bitimining bekor qilinishiga yoki kamida arbitraj izohining mazmuni va arbitrajning tashkillashtirilishi bo'yicha keng tortishuvlarga sabab bo'ladi.

Arbitraj bitimi arbitrlarga yurisdiksiyani beradi. "Yurisdiksiya" deganda biz arbitrlarga majburiy qaror qabul qilish orqali ularga taqdim etilgan masalalarni hal qilish imkonini beradigan vakolatlarni tushunamiz. U sudyalarga taraflar arbitrajga topshirishga kelishib olgan nizolarni hal qilishiga to'sqinlik qiladi. Agar taraflardan biri ushbu masalalar yuzasidan da'vo arizasi bilan murojaat qilsa, ikkinchisi sudlarning vakolatidan voz kechilganligi sababli e'tiroz bildirishi mumkin¹²¹.

Tomonlarning roziligi arbitraj bitimining asosiy shartidir. Shartnoma taraflarning iroda erkinligidan kelib chiqqan bo'lishi kerak. Shuning uchun agar ulardan biri firibgarlik, majburlash yoki noto'g'ri ta'sir natijasida harakat qilgan bo'lsa, unda kelishuv haqiqiy emas deb topiladi. Taraflarning arbitrajga topshirish qobiliyatining yo'qligi ham bitimining haqiqiy emasligiga olib keladi. Keng ma'noda, o'z zimmasiga majburiyat olish huquqiga ega bo'lmagan taraf tomonidan irodaning namoyon bo'lishi yuridik oqibatlar keltirib chiqarmaydi.

Har bir xalqaro tijorat arbitraj sudining yurisdiksiyasi tomonlarning arbitraj to'g'risidagi kelishuvidan kelib chiqadi. Shuning uchun bunday bitimning mavjudligi va haqiqiyliigi masalasi arbitrajning hal qiluv qarorini sud tomonidan ko'rib chiqish bosqichida katta amaliy ahamiyatga ega bo'lgan masaladir. Arbitraj bitimi u kiritilgan shartnomaga nisbatan mustaqil bitim sifatida qaraladi va bu shartnomaning bekor qilinishi, umuman olganda, asosiy shartnomaning haqiqiy emasligiga bog'liq emas. Biroq, asosiy shartnomada ham, arbitraj kelishuvida ham bir xil kamchilik mavjud hollarda asosiy shartnoma arbitraj kelishuviga bevosita ta'sir qiladi. Bu esa arbitraj sudi tomonidan bitimning haqiqiy emas deb e'lon qilinishiga olib keladi. Masalan, asosiy shartnoma bo'yicha taraflarning roziligi yo'qligi, shuningdek, ushbu shartnomaga kiritilgan arbitraj bitimini tuzishga roziligi yo'qligini ham anglatishi mumkin. Asosiy shartnoma va arbitraj kelishuvining yakuniy natijasi bir xil bo'lsa-da, alohida baholash muhimdir. Chunki arbitraj bitimining haqiqiy emasligini tekshirish tartibi asosiy shartnomaning haqiqiy emasligi tartibidan alohida hisoblanadi.

Xalqaro advokatlar assotsiatsiyasi (IBA – The International Bar Association) xalqaro arbitraj izohini tuzish bo'yicha o'zining ko'rsatmalarini e'lon qildi¹²². Ushbu ko'rsatmalar nafaqat samarali arbitraj izohini tuzishning muhim elementlarini muhokama qiladi, balki kerakli natijaga erishish uchun misollar keltiradi. Bundan tashqari, Amerika arbitraj assotsiatsiyasi veb-saytida "Nizolarni hal qilish izohini tuzish: amaliy qo'llanma"si (Drafting Dispute Resolution Clauses: A Practical Guide) mavjud bo'lib, u ham tuzish bo'yicha maslahatlar beradi va muayyan izohlarni tavsiya

¹²¹ UNCTAD/EDM/Misc.232/Add.38

¹²² <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=D94438EB-2ED5-4CEA-9722-7A0C9281F2F2>

qiladi¹²³. Amerika arbitraj assotsiatsiyasining xalqaro bo'linmasi, ya'ni Nizolarni hal qiluvchi xalqaro markazi (the International Centre for Dispute Resolution, ICDR) o'zining "Xalqaro nizolarni hal qilish izohlarini tuzish ICDR qo'llanmasi"ni chop etdi¹²⁴.

Nyu-York konvensiyasiga ko'ra, arbitraj bitimining yozma shaklda bo'lishi muhimdir. Konvensiyaning 2-moddasidagi "yozma ravishda kelishuv" atamasi taraflar tomonidan imzolangan shartnomadagi arbitraj izohi yoki arbitraj bitimini yoki o'zaro xatlar, telegrammalar almashinuvini o'z ichiga oladi. Shuningdek, ko'plab davlatlar o'zining arbitraj qonuni sifatida qabul qilgan YUNSI TRAL namunaviy qonunida ham bu talab mavjud. Uning 7-moddasi ikkinchi qismiga ko'ra: "Agar bitim taraflar imzolagan hujjatda bo'lsa yoki bunday bitimning qayd etib qo'yilishini ta'minlaydigan xatlar, teletayp, talegraf orqali yoki boshqa elektr aloqa vositalaridan foydalangan holda xabarlar ayirboshlash yo'li bilan yoxud taraflardan biri bitimning mavjudligini tasdiqlaydigan, boshqasi esa bunga e'tiroz bildirmaydigan da'vo arizasini va da'voga javobni ayirboshlash yo'li bilan tuzilgan bo'lsa, u yozma shaklda tuzilgan hisoblanadi. Shartnomada arbitraj shartlarini o'z ichiga olgan hujjatga ishora qilinishi, agar shartnoma yozma shaklda tuzilgan bo'lsa va mazkur ishora zikr etilgan shartlarni shartnomaning bir qismiga aylantirsa, u arbitraj kelishuvi hisoblanadi".

Arbitrajlarini boshqarish uchun institutlarni tanlaydigan taraflar shartnomalarida mazkur institutning namunaviy arbitraj izohidan foydalanishlari tavsiya etiladi. Yetarlicha odatiy bo'lgan namunaviy izoh London xalqaro arbitraj sudiga (LCIA) tegishli:

"Ushbu shartnoma bilan bog'liq yoki shartnomadan kelib chiqadigan har qanday nizo, shuningdek shartnomaning mavjudligi, haqiqiyliги yoki bekor qilinishi bilan bog'liq bo'lgan har qanday savol, LCIA Qoidalariga muvofiq arbitrajga havola etiladi va arbitraj tomonidan hal qilinadi, shu bilan birga LCIA Qoidalari ushbu bandda nazarda tutilgan holda kiritilgan hisoblanadi.

Arbitrlarning soni [bitta/uchta] bo'lishi lozim.

Arbitraj amalga oshiriladigan joy yoki arbitrajning huquqiy joyi [Shahar va/yoki Davlat] bo'ladi.

Arbitraj jarayonlarida foydalaniladigan til [...] bo'ladi.

Shartnomani boshqaruvchi qonun [...] davlatning moddiy qonunchiligi bo'ladi"¹²⁵.

Bundan tashqari, Toshkent xalqaro arbitraj markazining (TIAC) namunaviy izohini ko'rib chiqish maqsadga muvofiq: "Ushbu shartnomadan kelib chiqadigan yoki unga bog'liq bo'lgan barcha nizolar, shu jumladan uning mavjudligi, haqiqiyliги yoki bekor qilinishi bilan bog'liq har qanday nizolar Toshkent xalqaro arbitraj markazi (TIAC) arbitraj qoidalariga muvofiq ko'rib chiqiladi va yakuniy hal qilinadi. Arbitraj amalga oshiriladigan joy [...] bo'ladi. Arbitraj jarayonlari [...] tilda olib boriladi".

¹²³https://www.adr.org/sites/default/files/document_repository/Drafting%20Dispute%20Resolution%20Clauses%20A%20Practical%20Guide.pdf

¹²⁴https://www.icdr.org/sites/default/files/document_repository/ICDR_Guide_Drafting_Clauses.pdf

¹²⁵ Moses, Margaret L. The principles and practice of international commercial arbitration. 3rd ed. Cambridge University Press, 2017.

Arbitraj izohini tuzishda taraflar ba'zi muhim qarorlarni qabul qilishlari shart. Masalan, bitta yoki uchta arbitrni tayinlashni aniqlashda taraflar shartnomaning murakkablik darajasini, nizoning kelib chiqish ehtimolini va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizoning taxminiy qiymatini ko'rib chiqishi kerak. Murakkab va yuqori qiymatga ega nizolarni hal etishda taraflar odatda uchta arbitr tayinlashni afzal ko'rishadi. Taraflar arbitraj izohida har bir tomon bittadan arbitr tanlashini va ular tanlagan ikkala arbitr birgalikda raislik qiluvchi uchinchi arbitrni tayinlashlarini ko'rsatishlari mumkin. Agarda taraflar arbitrlarni tayinlash borasida o'zaro kelisha olmasa, tayinlov arbitrajni boshqaruvchi institut tomonidan amalga oshiriladi.

Tomonlar arbitraj kelishuviga arbitrlarning soni va agar iloji bo'lsa, ular tomonidan bajarilishi kerak bo'lgan malaka yoki talablar to'g'risidagi qoidalarni kiritishlari tavsiya etiladi. Ad hoc arbitrajda ushbu spetsifikatsiyalar uzoq muhokamalardan va mumkin bo'lgan qonuniy harakatlardan qochadi. Institutsional arbitrajda muassasa qoidalarida tomonlarning sukut saqlash holatlari uchun yechimlar mavjud bo'lsa-da, ular hech qachon tomonlar kelishib olganidek yaxshi bo'lmaydi. Arbitraj deyarli har doim uchta arbitrdan iborat bo'ladi, garchi tomonlar odatda ushbu qarorni ochiq kelishuv bilan o'zgartirishiga ruxsat beriladi. Arbitrlar tomonidan bajarilishi kerak bo'lgan shartlarni ko'rsatish ad hoc arbitrajda bo'lgani kabi institutsional arbitrajda ham muhimdir. Mojaroga duch kelganda taraflar arbitrlarni tayinlash bo'yicha kelishib olishlari qiyin bo'lishi mumkin. Keyin tayinlash arbitrlarini tayinlash uchun mas'ul bo'lgan uchinchi shaxs – xususiy tayinlovchi organ yoki sud tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu kutilmagan vaziyatga arbitrlarning malakasiga oid arbitraj bandida taraflar tomonidan kiritilgan batafsil qoidalar uchinchi tomonning ixtiyoriy chegarasini cheklaydi. Arbitrlarni kim tayinlasa tomonlar kelishuviga rioya qilishi kerak. Ishlar qanchalik yaqinroq aniqlansa, shunday qilib tayinlangan arbitrlar tomonlar tanlaganlarga o'xshash bo'lish ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi. Haqiqiy to'qnashuv sharoitida ular o'rtasidagi konsensus har doim ham mavjud emas deb hisoblasak, tomonlarning umumiy irodasi hurmat qilinishini ta'minlash uchun oldindan kelishib olish qulaydir. Arbitrlarning soniga kelsak, har bir muassasa o'z tajribasi va odatda boshqaradigan nizolarning tabiati asosida yakka arbitr yoki arbitrajga ega bo'lish afzalligini belgilaydi

Arbitraj amalga oshiriladigan joyni (the seat of arbitration) tanlash katta ahamiyatga ega. Chunki arbitraj amalga oshiriladigan joyning qonuni arbitraj protsessini boshqaruvchi qonun (lex arbitri) hisoblanadi. "Odatda, taraflar sud arbitraj jarayoniga aralashmaydigan joyni tanlashni xohlaydilar. Shu bilan birga, ular sudning potensial yordamini ham maqsadlariga erishish uchun bir vosita sifatida ko'rib chiqishlari kerak", - deydi Xalqaro arbitraj sudi (ICC) prezidenti Klaudia Salomon. Neytral yurisdiksiyada bo'lish maqsadida taraflar arbitraj amalga oshiriladigan joy sifatida ikkala tarafning ham faoliyati joylashmagan davlatni tanlashga intilishadi.

Professor Le Pera shunday tushuntiradi: "...arbitraj joyi muhim ahamiyatga ega, chunki u hakamlik muhokamasiga qo'llaniladigan protsessual qonunni belgilaydi, bu

esa o'z navbatida qaror qaysi milliy qonunchilikka tegishli bo'lishini belgilaydi. Biz Nyu-York konvensiyasi kabi tomonlar arbitraj joyi qonunidan boshqa protsessual qonunni tanlashi mumkinligini qabul qilsak, tanlangan protsessual qonun hududiylik tamoyilini chetlab o'tadi. Advokatlar kamdan-kam hollarda mijozlarga xalqaro shartnomani belgilangan moddiy qonunsiz bajarishga ruxsat berishadi, lekin ko'pincha arbitraj joyini ochiq qoldiradilar"¹²⁶.

Taraflar arbitraj jarayonida foydalaniladigan tilni arbitraj izohida belgilashlari kerak. Ba'zi taraflar shartnomaning tili arbitraj tili bilan bir xil bo'lishi to'g'risida taxmin qilishsada, har doim ham unday bo'lavermaydi. Agarda taraflar arbitraj tilini belgilashmagan bo'lsa, arbitraj boshqa bir tilni tanlashi mumkin.

Xulosa

Arbitraj bitimi xalqaro tijorat arbitraji protsessida muhim ahamiyat kasb etadi. Arbitraj qarorini tan olish va ijro etish uchun tegishli qonun talablariga javob beradigan arbitraj bitimi mavjud bo'lishi shart. Taraflar o'zlarining nizolarini hal qiluchi huquqiy tizim parametrlarini belgilashda juda katta erkinlikka ega. Arbitraj bitimini tuzadigan tomonlar ular xohlagan jarayonlarga ruxsat beradigan, tizimning o'zi bo'yicha nizolarni minimallashtiradigan, institutsional qoidalarni yoki boshqa majburiyatlarni buzish xavfini tug'dirmaydigan, arbitraj bitimini bekor bo'lishiga olib keluvchi noaniqliklarni keltirib chiqarmaydigan huquqiy tizimni tanlashni e'tiborga olishlari lozim. Arbitraj bitimini aniq va puxta tuzish nizolarni samarali hal qilishni ta'minlash orqali xalqaro tijoratga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Agarda arbitraj bitimi aniq qonuniy kuchga ega bo'lsa hamda muammosiz va samarali ishlaydigan tizimni yaratsa, taraflarning sudga murojaat qilish kabi jarayonni kechiktiradigan usullarni qo'llash xohishlari kamayadi.

REFERENCES:

1. Birlashgan Millatlar Tashkilotining chet el arbitrajlarini qarorlarini tan olish va ijroga qaratish to'g'risidagi konvensiyasi (Nyu-York konvensiyasi) (1958);
2. "Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni;
3. Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risidagi YUNSITRAL namunaviy qonuni (1985);
4. The Arbitration Rules of London Court of International Arbitration (2020);
5. TIAC Rules of Arbitration (2021);
6. TIAC Model Arbitration Clause;
7. IBA Guidelines for Drafting International Arbitration Clauses (2010);

¹²⁶ LE PERA, Serxio: "Qayerdan bo'sh kerak va xorijiy arbitraj qarorlarining ijro etilishiga qanday qarshilik ko'rsatish kerak: ISEC va Bidas SA", Xalqaro arbitrajning Amerika sharhi, Parker xorijiy va qiyosiy huquq maktabi, Kolumbiya universiteti, Nyu-York, 1991-yil, jild. 2, 1.

8. Drafting Dispute Resolution Clauses: A Practical Guide (AAA);
9. Guide to Drafting International Dispute Resolution Clauses (ICDR);
10. Moses, Margaret L. The principles and practice of international commercial arbitration. 3rd ed. Cambridge University Press, 2017.
11. Gary Born. International Arbitration: Law and Practice. Kluwer Law International, 2012;
12. Рустамбеков И.Р. Международный коммерческий арбитраж. Учебник. – Т.: ТГЮУ, 2018. 164 стр.
13. UNCTAD/EDM/Misc.232/Add.38;
14. LE PERA, Serxio: "Qayerdan bo'shsh kerak va xorijiy arbitraj qarorlarining ijro etilishiga qanday qarshilik ko'rsatish kerak: ISEC va Bidas SA", Xalqaro arbitrajning Amerika sharhi, Parker xorijiy va qiyosiy huquq maktabi, Kolumbiya universiteti, Nyu-York, 1991-yil, jild. 2, я 1.
15. Axtamova, Yulduz Axtamovna, and Samandarbek Farxodjon O'G'Li Norboyev. "XALQARO TIJORAT ARBITRAJIDA ARBITRAJ BITIMINING AHAMIYATI: INGLIZ HUQUQI VA AMALIYOTI." Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences 2.12 (2022): 774-785.